

Jan z Holešova, benediktin kláštera Břevnovského (zemřel r. 1436 v Rajhradě), je snad autorem *Výkladu písně sv. Vojtěcha „Hospodine, pomiluj ny“*, napsaného r. 1397 v slohu soudobých komentářů ke školním textům latinským. Úvodem vykládá o příčinách a okolnostech vzniku písně, závěrem o potřebě zpívat přesný text nezkomolený neporozuměním a žádá, aby jej kazatelé předříkávali věřícím a žáci aby se mu učili ve škole „jako hymnu nebo nějakému autorovi“.

Později Jan napsal a věnoval Příbyslavovi, faráři v Lysé, *Pojednání o Štědrém večeru*. Tento traktát je pozoruhodný tím, že si tu středověký vzdělanec všímá lidových zvyklostí nikoli proto, aby je odsuzoval, ale snaží se ukázat jejich pravověrný smysl. Vysvětluje je historicky, t. j. událostmi okolo Kristova narození, jak jsou vylíčeny zejména v legendě o třech králich, i duchovně (citáty z Písma). Dobově příznačný je zejména výklad o babylonském Belovi a jeho domnělém uctívání v Čechách, zakládající se na mylném výkladu slova „velí“.

VÝKLAD PÍSNĚ HOSPODINE, POMILUJ NY

Za páté jest třeba poznamenati, že se tato píseň, jejímž obsahem je prosba a jež se začíná *Hospodine, pomiluj ny*, dělí na dvě části: v první svatý Vojtěch prosí o boží smilování, v druhé znovu opětuje svou prosbu; následují na konci písně slova *krleš, krleš*. Prvá se dělí dále na dvě části: nejprve svatý Vojtěch vznáší prosbu k Otci, pak k Synovi; proto po první prosbě následuje *Jezukriste*. Co se týče prvé části, svatý Vojtěch praví toto: „Svatý pane, nebeský otče, smiluj se nad námi v našich potřebách.“

Tu jest třeba vědět nejprve, že se tato dvě česká slova *hospodin* a *pán*, liší svým významem, poněvadž *hospodin* znamená pána nebeského, ale *pán* vlastně znamená pána pozemského; avšak pro časté užívání se i nebeský pán již nazývá pán, jako se praví ve Vyznání apoštolském *pána našeho Jezukrista* a obecně se říká: *pán bůh nebeský*. Za druhé jest třeba vědět, že se slovo *hospodine* na počátku této písně nemá říkat v nominativě, totiž *hospodin*, nýbrž má se říkat ve vokativu *hospodine*. A to lze dokázat trojím důvodem. Prvý důvod toho jest ten, že se svatý Vojtěch slovy této písně obrací bezprostředně k Bohu, jako prvá osoba k druhé, jak je patrné z toho, co následuje, neboť se dále nepraví v nominativě *Jezukrist* ani *spas*, ale praví se ve vokativě *Jezukriste* a *spase*; a protože výše řečené slovo *hospodine* tvoří s těmito slovy jednu a tutéž větu, tedy musí být samo spolu s nimi na počátku také řečeno ve vokativu *hospodine*, a nikoli v pádě prvním *hospodin*. Druhý důvod je ten, že tato slova *hospodine, pomiluj ny, Jezukriste, pomiluj ny* v češtině jsou ona řecká slova, jež se zpívají v latinské mši, totiž *Kyrie-eleison, Christeleison*, a ta se vykládají takto: *kyrie*, to jest „pane“ a *Kriste, eleison* „smiluj se“; a někdy se přidává *ymas*, to jest „nad námi“. Proto, jako se toto slovo *kyrie*, to jest „pane“, říká ve vokativu, tak se i na počátku, toto slovo *hospodine*, jež je mu významem rovnocenné, musí říci ve vokativu. Třetí důvod je ten, že se dále řečené slovo v této písni dvakrát opakuje a po každé se praví ve vokativu

hospodine; tudíž i na místě prvé se má říci ve vokativu, protože stojí ve stejném smyslu jako ona slova, která v textu následují. A proto je jasné, že špatně a pokaženě mluví, kdo je tam vyslovují nebo píše v nominativu *hospodin*, říkajíce *hospodin*,
30 *pomiluj ny* a nikoli ve vokativu *hospodine*, *pomiluj ny*.

Následuje *Ježukriste*. Tu svatý Vojtěch vznáší prosbu k Synovi a prosba se dělí ve dvě části: nejprve obrací k němu svou prosbu ve smyslu všeobecném, po druhé jej prosí ve smyslu zvláštním; následuje tam *ty spase*. Co se týče prvé části, jako se dříve modlil k Otcí, tak se modlí i k Synovi řka: „Jezu Kriste, smiluj se nad námi v našich potřebách.“
35

Tu je třeba vědět nejprve, že tu svatý Vojtěch vznáší dvě prosby, ale jedinou věc žádá, totiž smilování, protože Otec a Syn jsou dvě osoby, a jeden Bůh, jak praví sám Pán (Jan 10): „Já a Otec jedno jsme.“ Za druhé je třeba vědět, že *Iesus* je jméno hebrejské a znamená totéž co „spasitel“, protože, jak se praví v prvé kapitole Matoušově, on spasil lid svůj od hříchů jeho. Za třetí je vědět, že *Chris-*
40 *tus* je jméno řecké a znamená totéž co „pomazaný“, poněvadž je pomazán olejem radosti nad účastníky své (Žalm 44), a to pomazáním duchovním, neboť jeho nejsvětější duše od okamžiku svého stvoření byla naplněna všemi milostmi, ctnostmi a věděním nade všechny jiné, jakož se praví u Jana 3, že mu byl dán Duch
45 svatý nikoli odměřeně; a tamtéž, totiž v prvé kapitole, svatý Jan o něm praví: „Viděli jsme ho plného milosti a pravdy.“

Následuje *ty spase*. Zde se svatý Vojtěch obrací se svou prosbou k Ježíši ve smyslu zvláštním a prosba se dělí na dvě části: nejprve se uchází o přízeň Spasitelovu, za druhé žádá dobro spásy; následují tam slova *spasiž ny*. Co se týče prvé části,
50 vyzýváje Spasitele k laskavému vyslyšení, praví: „Pane Ježíši Kriste, věříme a vyznáváme, že ty jsi Spasitel celého světa.“

Tu jest třeba vědět nejprve, že my Čechové i rodem i jazykem původně pocházíme od Charvátů, jak praví nebo dosvědčují naše kroniky, a proto náš český jazyk svým rodem je jazyk charvátský. Právě charvátský jazyk to byl, který
55 s námi vstoupil do těchto hvozdů a do těchto pouští, jež do té doby nebyly ani v majetku ani v držení žádného člověka, ale jen samého Boha; a z nich těžkou prací jsme si vyklučili tuto Českou zemi, která se nyní, ač nám právem náleží, nespravedlivě a proti právu ničí a nám odnímá; Bůh, soudce spravedlivý, smilujž se nad námi a svatý Vojtěch! A proto na počátku všichni Čechové v této zemi mluvili
60 právě tak, jako nyní mluví Charváti; ale onen prvotní charvátský jazyk této země, v dalekém odloučení od své charvátské vlasti, v průběhu rozličných a dlouhých časů se v této zemi ve své podstatě tak proměnil, že mnohé již mluvíme jinak než Charváti a než před námi mluvili Čechové v této zemi. Ale zatím co se dála taková změna našeho jazyka, svatý Vojtěch ve své době nalezl ještě něco z charvátského
65 způsobu mluvení, a skládaje tuto píseň, složil ji v oné řeči, jakou tehdy nalezl a jež byla tehdy obecně běžná, tudíž ještě poněkud po charvátském způsobu. A proto v této naší části jsou dvě slova charvátská, totiž *spase* a *mira*, jež pro zmíněnou proměnu našeho jazyka nám novodobým Čechům již nejsou známa ani

užíváním, ani významem, a proto již pro nás potřebují vysvětlení jako jiná
70 slova latinská nebo řecká. Protož je třeba vědět, že *spase* je vokativ slova *spas*
a znamená totéž co „spasitel“, „salvator“; neboť kde my, novodobí Čechové,
salvator vyjadřujeme slovem *spasitel*, tam staří Čechové říkali v nominativu *spas*
a ve vokativu *spase*, při čemž hláska *s* se vyslovuje v obou případech v plné síle
75 v charvátštině jsou také slova dvojího významu, jako na př. slovo *prst* znamená
dvě věci: *ta prst* je sypká země, kdežto *ten prst* je úd ruky, totiž *digitus*;
tak také toto slovo *mir* u Charvátů má dva významy: jednak je *mir* totéž co svět,
mundus nebo *seculum*, což my vyjadřujeme slovem „svět“, jednak je totéž
co *pax*, *mír*. A tuto dvojakost významu tohoto slova *mir* mohu dokázat
80 také charvátským zněním „Agnus Dei“, jež oni ve své mši přesně takto říkají,
totiž *Aganče boži, vzemle i grechi mira, daj nam mir*, což se vykládá takto: *Aganče*
boži, to jest „beránku boží“; *vzemle*, to jest „snímáš“; *i*, to jest „který“ (neboť
oni kladou *který* za sloveso); *grechi mira*, to jest „hříchy světa“; *daj nam mir*, to
jest „dej nám mír“. A kdo chce, může se o tom přesvědčit v Praze u slovanských
85 mnichů. A proto, jako v tomto „Agnus Dei“ *mira* položené na prvním místě je
totéž co „světa“ a *mir* na jeho konci jest totéž co „mír“, tak v této písni svatovoj-
těšské *mira* na prvním místě je totéž co „světa“ a *mir* na jejím konci totéž
co „mír“; tak totiž svatý Vojtěch užil slova *mir* v této písni, neboť Češi jeho doby
tak mluvili a rozuměli.

90 Za třetí jest vědět, že kde již z nevědomosti a mylně v písni říkají *vyššieho*,
to jest „vyššího“, tam podle původního znění svatého Vojtěcha mají říkati *všeho*,
to jest „celého“, což je přídavné jméno k témuž jménu, totiž *mira* v genitivu; a
pravý smysl tohoto úseku je *Ty spase všeho mira*, to jest „ty spasiteli celého světa“,
totiž lidského pokolení. A v tomto znění a smyslu ho užil svatý Vojtěch původně
95 v písni. To však bude obšírněji vyloženo níže v poznámce sedmé a osmé.

Následuje *spasiž ny*. Tu si svatý Vojtěch žádá dobra spásy a prosba se dělí
ve dvě části: nejprve prosí za potřeby duchovní, za druhé prosí za potřeby tělesné;
následují pak slova *i uslyšiž, hospodine*. Co se týče prvé části, svatý Vojtěch uchá-
zeje se předem o přízeň, praví: „Pane Ježíši Kriste, poněvadž ty jsi spasitel, proto
100 *spas*, a poněvadž jsi spasitel celého světa, proto *spas* nás, kteří jsme na světě, a
dej nám spasení zde na světě, abychom byli spaseni v nebi.“

Přítom je třeba vědět za prvé, že tu svatý Vojtěch krátkými slovy, totiž *spasiž ny*,
prosí za všechny potřeby duchovní, jež patří k spáse lidské, neboť spása je potřeba
duchovní, a prosíce o spásu, prosíme za všechny duchovní věci, jež jsou zřízeny
105 ke spáse, jako se v Otčenáši modlíme krátkými slovy řkouce: „Přijď království
tvé!“ A těmito slovy nejen prosíme za to, co podporuje naše spasení, nýbrž i za
odstranění toho, co našemu spasení odporuje, jako i svatý Vojtěch tím zároveň
žádal za odstranění války a hladu v zemi, jež lidem překážely hledati svobodně
spásy. I svatí apoštolové, jsouce v nebezpečí na moři, prosili Pána řkouce (Mat. 8,25):
110 „Pane, zachraň nás, hyneme,“ poněvadž kdyby byli tehdy zahynuli, nebyli by

dosáhli svého spasení s tak velikými zásluhami, jako ho dosáhli později pro své mnohé dobré skutky, kázání a mučednictví. Za druhé jest třeba vědět, že slovo *spasiž* se nemá končit v tomto spojení na *i*, totiž *spasi*, nýbrž na hrubší *ž*, jež se k němu 115 připojuje, totiž *spasiž*, protože v češtině takové připojení hrubšího *ž* k slovesům na konci dodává většího důrazu a naléhavosti jejich ději, jako zde svatý Vojtěch učinil, snažněji vyzýváje Pána k bedlivosti spásy.

Následuje *i uslyšíš, hospodine*. Zde svatý Vojtěch prosí za potřeby tělesné a prosba se dělí na dvě části: nejprve obrací svou prosbu k Pánu Ježíši všeobecně, za druhé konkrétně; následují slova *daj nám všem*. Co se týče první části, svatý 120 Vojtěch, čině jakoby obecný úvod k následující prosbě, praví: „Pane Ježíši Kriste, vyslyš naše hlasy, jimiž k tobě voláme,“ jako by říkal: „Vyplň naše přání, jež ze srdce tímto hlasem k tobě vysíláme.“ Tu jest vědět za první, že Pán u zpěvu nehledí na hlas, ale na dobrý úmysl, z něhož slova vycházejí. Za druhé jest vědět, že sloveso *uslyšíš* ze stejného důvodu jako *spasiž* má se končiti nikoli na *-š*, nýbrž 125 na hrubší *-ž*, jak bylo řečeno v bezprostředně předcházejícím odstavci na konci. Za třetí jest vědět, že se tu nemá říkati *hlasy nás všech*, ale má se říci *hlasy naše*, protože je pohodlnější vysloviti znění druhé než první a bylo by nevhodné opakovat znovu a hned v následujícím úseku *všem*.

Následuje *daj nám všem*; tu svatý Vojtěch od všeobecné prosby předcházejícího odstavce přistupuje k prosbě konkrétní, říká: „Pane, vyslyš hlasy naše a 130 dej nám sytost a mír v zemi.“

Tu jest vědět za první, že svatý Vojtěch třikrát užil oslovení *hospodine* v této písni, totiž jednou k Otci, a to na počátku písně, a potom dvakrát k Synovi, prvním slovem *Hospodine* vzýváje, to jest uprošuje, Boha Otce, a druhými dvěma Syna, 135 jež je zároveň Bůh a pravý člověk. Za druhé je věděti, že slovo *žizn* u starých Čechů a v době svatého Vojtěcha bylo v obecném užívání, jež nyní nám, novodobým lidem, není tak známo a znamená „sytost země“, to jest dostatek tělesných potřeb. Pro pochopení toho však třeba poznamenati, že první Čechové těchto výrazů užívali, neboť říkali *jiezím* s *j*, to jest „toužím jísti“, což latiníci vyjadřují 140 *esurio* „hladovím“, a odtud říkali *jiezn* nebo *jiezen*, což je totéž co „hlad po jídle“. Podobně říkali *žiezím* s hrubším *ž* na počátku, to jest „toužím pít“, latinsky *sicio* „žizním“, a odtud říkali *žiezn* nebo *žiezen*, to jest „žízeň po pití“. Ale nyní jiným a horším způsobem místo *jiezím* obecně říkají „chce se mi jíst“ a místo *žiezím* „chce se mi pít“. Kéž by však zanechali tohoto špatného mluvení a vrátili 145 se k dřívějšímu a náležitému užívání a napříště po česku říkali *jiezím* ve významu „hladovím“ a *žiezím* ve významu „žizním“. Přece však novodobí Čechové zachovávají něco z řečeného dřívějšího způsobu mluvení, říkajíce *mám žiez*, to jest „mám žízeň“, *napoj žiezivého*, to jest „napoj žiznivého“. Ale jako člověk, když 150 žizní, má žízeň, tak podobně když země přílišným suchem pukala, jako se i nyní stává, říkali starší *země velikú žiezn má*, to jest země má velikou žízeň, nebo *země jest velmi žieziva*, to jest země je velmi žiznivá, totiž žizní po dešti, aby jí byla napojena v té své žizni. Ale když má země dostatečný a včasný déšť, tehdy v do-

- statečném množství nám plodí obilí, byliny a stromy, naše zvířata i ptactvo mají co jíst a pít; a tehdy my lidé máme sytost v zemi a ze země. A jako slovo *potřeba* 155 znamená někdy nedostatek věcí, jako na př. řekne-li se „tento jest ve veliké potřebě“ to jest chudobě, a někdy naopak znamená dostatek věcí, řekne-li se „tento má dobrou potřebu“, to jest „je bohatý“, tak u starých slovo *žiezn* někdy i ve vlastním smyslu znamenalo „nedostatek nápoje“, jako znamená také nyní, někdy však přeneseně u nich znamenalo také „dostatek nápoje“; a tehdy v tomto druhém významu 160 odňali synkopou hlásku *e*, říkajíce *žizn* místo *žiezn* a ustálili takto synkopované slovo, aby znamenalo nikoli již „nedostatek“, ale vždy „dostatek“, a nejen dostatek nápoje, nýbrž i výživy, oděvu a veškeré tělesné potřeby. A tak se stalo, že *žizn* znamená „dostatek“, neboli „plnou sytost“ země a hlavně, když všecko hojně vychází ze země; proto obecný lid říkává: „*Krásný žizn, všechno jakti hmyzí* 165 *z země*“, když jako za slunečního tepla mravenci v létě z rána vycházejí ze svého hnízda v hustém, hojném a rozmanitém hemžení, tak plodiny zemské hustým a hojným rašením ze země vycházejí, a to jest *žizn*, tu říkají *žiezné léto*, totiž úrodný rok. Za třetí jest věděti, že *žizn* neboli sytost země bez míru není mnoho platná, a proto svatý Vojtěch připojil v písni i mír řka: „Daj nám... *žizn* a mír.“ 170 Neboť, jak jsem slyšel od starých lidí, k nimž to došlo též postupným vyprávěním starších pokolení, že když byl veliký hlad a veliké války v zemi České a zvláště také proti svatému Vojtěchu a jeho příbuzenstvu od jejich protivníků, tehdy svatý Vojtěch, shromáždiv věřící křesťany na Libici, ve své dědičné vsi (nebo, jak se praví, že to tehdy bylo městečko), ležící v kraji Kouřimském, tamtéž na Libici 175 tuto píseň složil, lid jí naučil a s lidem ji zpíval k Pánu Bohu, aby odvrátil hlad a válku a dal zemi potřebu a mír. A tak se i podivuhodně stalo: když byla tato píseň skládána, byly v Čechách veliké války, a nyní znovu po mnohých časech jsou veliké nesváry, když se táž píseň vykládá, takže jako při jejím skládání, tak při jejím vykládání není mír v zemi České.
- 180 Následuje *krleš*, *krleš*. To je poslední část této písně, v níž svatý Vojtěch shrnuje svou žádost k celé svaté Trojici ze všech předcházejících proseb v jedno, a uzavíraje píseň říká: „Pane Otče, Pane Synu, Pane Duše svatý, svatá Trojice, jediný Bože, smiluj se nad prosbami našimi, které v této písni k tobě vznášíme, a vyslyš je.“
- 185 Tu je třeba vědět za prvé, že svatý Vojtěch jak na počátku, tak na konci této písně prosí o boží smilování, žádaje ho snažně vřelou tužbou pro potřeby své i lidu, neboť toho je vždy a všude třeba v tomto životě. Za druhé je vědět, že tato slova *krleš* nejsou charvátská ani latinská, ale jsou řecká, neboť *krleš* je totéž co „*kyrie-eleison*“, což Čechové v této písni velmi synkopují a apokopují, říkajíce *krleš* 190 místo *kyrieleison*, kdežto latinští kněží je ve své mši zpívají celé. A tu svatý Vojtěch třikrát praví *krleš*, vzýváje tři osoby svaté Trojice. Za třetí jest vědět, že tato slova *krleš* nebo *kyrieleison* mají jakousi velikou moc, již my neznáme, protože Guilhelmus ve svém Racionale ve 4. části při hesle „*Kyrieleison*“ praví, že když svatý Geminianus volal proti nepřátelům *kyrieleison*, mocí toho slova v Bohu pět králů

195 ve válce zahnal na útěk; oč více duchovní nepřátelé, totiž v pěti smyslech nás svádějící k hříchu, budou zahnáni na útěk slovem *kyrieleison*, budeme-li je ve víře a nábožnosti k Bohu volati.

27-30 tato výtku není oprávněná, protože tvar *hospodin* je pouze částečným zčeštěním původního staroslověnského vokativu *gospodi*, zachovaného v stč. *hospodi* v dvou dokladech – 47 *ty spase* viz pozn. na str. 108 – 49 *ny* (4. p.) nás – 52n o tom, že naši předkové přišli do Čech z Charvát, podává obsírný výklad kronika Pulkavova (FRB V, 211-212) – 53 *Charváty* Bílé Charváty se nazývalo území na severovýchod od pohraničních českých hor v pozdějším Slezsku a Kladsku; toto území i jméno obyvatel nemá ovšem nic společného s Charváty jihoslovanskými – 67 *dvě slova charvátská, totiž spase a mira* jde ovšem o slova staroslověnská, dobře autorovi známá z charvátskohlaholské bohoslužby v pražském klášteře Na Slovanech – 81 *Aganče boží, vzemle i grechi mira* apostrofa známá v podobě jen málo obměňované ze všech charvátskohlaholských missálů, na př. z kánonu charvátskohlaholského missálu vatikánského Illir. 4, fol. 168a, (srov. J. Vajs, ČMF 25, 1939, str. 131, ř. 11-12); *vzemle* je part. praes. akt. od slovesa *vzemat* – 84-85 *u slovanských mnichů* v klášteře Na Slovanech, kam Karel IV. povolal mnichy z jihoslovanského Charvátska – 135 *žizn* ve význ. „úroda“ doloženo i jinde v stč. – 139 *jiezim, jiezn, jiezen* slova jsou patrně výsledkem autorova etymologisování, v stč. známé slovní zásobě doložena nejsou – 154 *potřeba* ve stč. ve významu „dostatek“ nedoloženo – 164 *všecko jakti hmyzí z země* všecko jako by lezlo, prýstilo ze země – 179 *není mír v zemi České* traktát vznikl r. 1397 v době bojů Václava IV. s panskou jednotou – 192-193 *Guilhelmus ve svém Racionale* Guilhelmus Durandus (1237-1296), biskup italského původu, autor četných právnických spisů a díla liturgického rázu o 8 knihách *Racionale divinorum officiorum* (Příručka služeb božích) – 193-194 *svatý Geminianus* pravděpodobně druhý z modenských biskupů, žil ve IV. stol.

POJEDNÁNÍ O ŠTĚDRÉM VEČERU

Stánek Mojžíšův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšívanými, jak se čte v Exodu, kap. 26, v. 1.

Ctihodný a nábožný muži, pane Přibyslave, faráři v Lysé, žádal jste, nebo vlastně přikázal, abych vám něco napsal o lidových zvycích, jež se obecně zachovávají nebo zachovávaly o svátku Narození Pána našeho Ježíše Krista. Ale jako svatý 5 Jan Křtitel pravil Ježíšovi (Mat. 3): „Já od tebe mám býti pokřtěn, a ty přicházíš ke mně,“ tak i já vám pravím: „Já mám býti poučen od vás, a vy se chcete poučiti ode mne.“ Aby se mi však nevytýkala nevědomost, ale lenivost, nikoli neschopnost, ale závist, uposlechnu v tom s pomocí boží vašeho rozkazu, pokud dovolí nepatrnost mého nadání, zvláště když milost Páně ve vás není bez užitku. Neboť skládání 10 či spis, který se vám pošle, neházíte do koutku zapomnění, aby tam nedotčen práchnivěl, ani ho neukládáte do skříně s tím, že jej přečtete později: nevím sice kdy, ale brzy jej horlivě a usilovně přivádíte k užitku jiným, jako jste učinil s písní svatého Vojtěcha a s jejím výkladem. Pročež předeslav obsah, odpovídám k vašim 15 žádostem, že jako stánek Mojžíšův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšívanými, tak svátek Narození Páně jest ozdoben rozmanitými zvyky lidskými. – Třebas však bylo v stánku jen deset čalounů, přece je ne deset, ale tisíc zvyků o tomto svátku a z nich zde píše jen o sedmi proslulejších.

Prvý zvyk, velmi počestný, je ten, že se věrní křesťané v předvečer Narození Pána našeho Ježíše Krista postí až do hvězdy, to jest až do večerní doby, kdy se již hvězda zjevuje zraku nebo by se mohla zjevit, kdyby byl jasný den. – Ale bohužel ve všech věcech, jež se konají Pánu Bohu k chvále, ďábel chce vždy mít svůj podíl. Neboť kde se věrní křesťané postí až do večerní hvězdy, a potom umírněně osvěžice své tělo, maličko spí a vstávající na jitřní bdí a chválí Pána Boha, tam služebníci ďáblů, kteří jsou v jeho moci, jedni se v tak slavnostní předvečer přežírají, druzí opíjejí a jiní nejen do večerní hvězdy, ale i do jitřní hvězdy na chválu ďáblů bdí, hrajíce v onen nejsvětější večer v kostky a zkoušejíce, jaké budou míti v kostkách štěstí po celý budoucí rok. A když se zvoní na jitřní, kdy řádní lidé vstávají, tu se oni teprve ukládají, již oslabeni na těle, a spí až do východu slunce; někteří hrajíce po celou svatou noc, potom spí přes všechny mše onoho přeslavného svátku. A to vše si ďábel radostně přivlastňuje.

Druhý zvyk je ten, že se předvečer Narození Páně jmenuje Štědrý večer, a to proto, že je to předvečer onoho svátku, kdy se dostalo celému světu přenesmírné štědrosti. – Právem se tedy jeho předvečer nazývá tímto názvem „Štědrý večer“. Pročež i věrní a zbožní křesťané jsou onoho večera štědřejší než jindy na počest a na paměť oné nebeské štědrosti, neboť žádný hospodář není tak chudý, aby v tento večer nevystrojil své rodině *štědrý večer* neboli *štědrou potěchu*; nemůže-li více, aspoň udělá toho večera větší světlo ve své světnici. – Poctiví staří lidé v tento večer otvírali své domy až po střeche, aby každý potřebný svobodně vstoupil a dostal občerstvení. – Ba staří nejen lidem, ale i dobytku v tento večer projevovali štědrost, neboť i dobytčatům v ten večer nakládali více krmiva než jindy, jak snad někteří i nyní dělají. Tak Otec nebeský v tomto svatém čase, zatím co vůl a osel stáli nad senem a žrali, položil jim do jeslí štědrý a hojný pokrm celého světa, jímž je vše živo, totiž svého milovaného syna v člověčenství. – Kdyby si to tedy boháči vzali za zvyk, aby místo onoho vola a osla brali si tento večer voly a koně a jiný dobytek chudých a na paměť a na počest toho, že se narodil Pán a před nimi přede všemi ležel v jeslích, živili jej před svým dobyt看kem a nazítří nebo po svátcích dobře živený dobytek chudým vraceli, bezpochyby, kdyby tak činili z lásky, dostalo by se jim za to nebeské odměny. – Staří poctivci rovněž v tento předvečer měli své měšce otevřené, kamkoli se obrátili, aby ruka byla pohotovější, sahajíc pro peníz chudobnému, a při obědě toho dne kladli na svůj stůl peníze, které chtěli toho večera dát chudým, aby mohli snadno a rychleji dát, až by chudý přišel. Vykládali na stůl všechny drahocenné klenoty, a to vše činili v dobrém úmyslu a v pravé víře, nikoli z pýchy, nýbrž pamatujíce na svrchu řečenou nebeskou štědrost a uctívajíce ji. Ale bohužel při tomto druhém zvyku právě ďábel v opak toho dostává svůj podíl od mnohých lidí. Neboť mnozí toho večera drží ruku v měšci ne proto, aby mohli obdarovat chudáky, ale aby míchali peníze a aby se jim proto po celý budoucí rok peníze množily; kladou peníze na stůl ne proto, aby je rozdělili chudým, ale aby měli štěstí na peníze; otvírají své kapsy toho večera nikoli chudobným, nýbrž aby všechno štěstí vešlo do jejich kapes. A tak tyto

Q bona ponatur scriptis hincpo sicut me
 que re ubi scriptis no corruptorey m
 rectitudinem no ydionum diligencie non
 redissimulabilem no laboris enasorem
 qui ubi sicut sibi hinc no subit p legibi
 hinc omni cordis affert scribit me imp
 cio r appiatio dāpni r d yphicentiam
 paciant

Bona scripta est certibus p lecturis
 r corra scribit r mag p se corrigere qd
 doctorem in corra scribit

Bona scripta est que est legibilis r
 corra Valore simplicis scriptura ete
 quibus pna pulchra r illegibilis

Quisqna scriptura illectibilis emh
 r pulchra r firma formosa r inale
 Sed pulchra legibilis r corra hnat
 asidit

Handwritten musical notation on a single staff.

Hospodyne pomuy

Handwritten musical notation on a single staff.

luy ny ihu xpe pomuy

Handwritten musical notation on a single staff.

luy ny ty spale wsteho

Handwritten musical notation on a single staff.

uina spalyz ny y ucllyt

Handwritten musical notation on a single staff.

hospodyne klassy uastie

Handwritten musical notation on a single staff.

day nam wstyeu hot

Handwritten musical notation on a single staff.

podoyne yzu auur

Handwritten musical notation on a single staff.

wreuy kries kries

Expo fito h

Handwritten musical notation on a single staff.

kries

*Deus sepeca pbe uae ut
 se eius in libro hinc ete
 saluauit r no pobe cor
 ny te tu pbe ut ete
 i libro mont ete dyp*

Pro beca sua r mtellan hinc
 aucti sa ad abli mteffoc
 eme r ad mteodmo none sit atte
 rine hic no rda pmonondu est
 qd uba pgnat que qns b raki
 cana 20 desipote m om scribit
 epla misse fest p ad abli dpm
 son ad abli spaliq rednat d rca
 collindabmt mta sapiam eme
 r nstq mscuti no delectam si
 no omie ne lenes r mndam boies
 m mnta denota studiosu collandit
 sapiam sic ad abli m isto eme
 can am subali m abis drem ad
 m f n r m hie ponderofy et sapia
 pnta ad abli m mod amio m
 abad no delectam meam nam
 panti est qd obmentam hoc m
 tan d m abie d r ad cofimacoen
 scuti et hinc gom n s p m est qma
 comie m s m d h p r d h r hie
 p d p apit p h os q m d h d m t m
 m q m d h d m d m a r f e t h p a
 p m e p h d m p r o d h s d o r f r e
 t m e t r e t h s p r f i r m a m m m

Expo fito h

65. Jan z Holešova, Výklad písně Hospodine, pomiluj ny (rukopis z konce 14. stol. — Národní a universitní knihovna, Praha)

66. Středověký pisář z rukopisu latinských náboženských traktátů
 (rukopis z doby kolem roku 1373 – Národní a univerzitní knihovna, Praha)

bellum suo impio & progelat contra gladio suo similitudo leoni factus est in quibus suis & quasi in
caulis leonis ingiens in uenturae & Ro. Glosam pinguem faciam memoriam ordis etiam
commendatam datus signatus curaque dehar utate dicit qd annu uerum ualde aduers
antorem accedens. Et inquit quod quid ut dixit fortitudine que est in his spalis pax et
utendum in rebus bellis ut aliquantulum repud demencia belli psequans & quales bellum
utiose sedm hanc uicem possit commet dicit vel quibus ordis quem uisus dehis que me
mouent exanim dicit. Quomodo licet bellare & militare & qd pncipes pcella deit etiam
defende & quid sit iustum bellum in quo pncips maxime delect uti fortitudine. Michael

amb' eccl'ians

aug' in sermone de p'no
centimans.

ad rom'ianu & h'c
xx. m. q. p'ms.

augustinus tibi sapu

aug' ad r'os domi sermone
vii.

aug' p'ma ad rom'ianu
v' cetera religione m' x'm.

Quoniam iam apud omnes christiani p'dicata sit bellum tamen quando esse
& sicut delect sit. non culpat se etiam commendat dicente ambrosio. Quomodo que
alibi dicitur tenet p'iam p'cella ut defendit infans ut alaromb' fords plena iusticia est
Hec amb' unde & b'ns aug' d. Si disciplina xp'iana omnino culpat' bella hoc potius co
siliu salutis p'cedat in eu'ngelio dicit ut abiceat arma seque milite omnino subtra
heut. Quam est aut' eis neminem committas. Eadem contra stipendia v'ns. Iustit' q'
d'ant' p'mu stipendium sufficere p'cepit militare non p'hibuit. Hec aug' unde etiam alibi
dicit sic. Noli occidit' neminem deo placit' posse qui annis bellis militat. Julys est
s'ns dicit an dicitur tam indignum p'hibuit etiam omnino. Julys erat & ille centurio qui
domino dicit. Non sum dignus ut in meo subiret' meum. Et t'cu dicit & sanabit' puer meus.
& Jam et ego sum homo subp'ite conditans & h'co subire milites & dico hinc ueni & uenit & alio
uade & uadit & suo meo fac hoc & facit. De quo etiam dicitur. Amen dico uobis non in ueni
tantu fidem uisit. Julys est & ille centurius ad quem missus angelus dicit. Cor meum accep
te sunt etiam sine me. & exaudire sunt orones tue. Hec aug'. Ro. De audio ut militare p
hites uer' bellare. M. Militare p'cedium bono commendat in tantu q' sicut dicit aug'. Bellu dicit
q' maioris boni sunt apud diu qui omnib' istis scilicet acc'ib' relictis in summa commeti
ca conditans et deficiunt se uniusquodq' ut dicit ap'ls p'mu domi h'c alius quidem sic alio
qu' sit. Subdit. An ergo p' nobis pugnat' orando cont' inuisibiles inimicos nos p'is pugna
do laboret' cont' uisibiles inimicos. Hec agustinus. Sicut ergo ut dicit t'cu p'cedium bono
militare commendat sic p'cipiditate militare ita respicendo quod tantu stipendium militiam
tantu; in eu'ngelio concessum no p'hibet. Unde dicit aug'. Non enim militare delictum
est se p' p'iam militare p'ced' est uer' rem publicam ger' amicosum est & ideo rem publi
cam age ut rem familiarum potius augetas uide' esse dampnabile. Subdit. Q'ced' t'cu
p'ced' quidam militans; sicut stipendia conditans ne dum sumptus querit p'cedo
ganter. Hec aug'. Sicuti no in bellum commendat q' intelligendi desiderium inuicem
dicente aug'. Daretu deb; h'c uoluntas bellum no n'cessas. Q'ced' item alibi dicit q' qui

Europany Dobryczan nabieran ofian
Apucanprgilon Dobri sic polenqy polon
Arafiara frouen tovara soaanus
Flandry flandens antasra sic amensis
Jan Bohemaru minor obmistic aco argu
Ompetabis hoices pmo legat flares
Ducarz impator pcesnar; ubi pator
Impator huyfua ro kral regna bialowina
Marcho sic marzabie baro plectra comes spabie
Pnape huyex rrtier; miles sic unaq rrtierz
Marzabie marzabie si laubrabie sic palatun
Pnubrabie panuu dno ueroda si sluba fia
Dvovdua duassa rreyerzovna sic milhassa
qnessaba amissa sic plectypana baromissa
Marzabie comitissa marzabie marchyovna
Partica plutovissa si abaryss; abaryss
Panczabie twarza sbrage singa panwarco moru
Duaris desicemyl; pmarzabie dno przetawin
Centame stoor aliarcha tism hico optir
Pces pama zerlo steyas boanna dyadem
Reg^m bialowystwo dno impem qreparzewstwo
Comma grabstwo pilapacqz huyreastwo
Dominu panstwo milhica dno ryberstwo
Estofudy pcor uebaaba latre buchha tfor
Legatqz possel pcediaz przicetichas ic pel
Gupar^o robotny si dyedna hiee hedeq dyedym
Pfecty zemenyct fminca esto przewiestel
Aft pstaia zensla sid sic perocura
Omagnu masstwo baromna dno plectytrstwo
Dno dyspator pafinz starosta palator
Aferla holomele famis padsolele pugil i reb
Subpeta ashsstz victor vrtiez sic hrdyna fuxor
Polak campest ata pnect pauosticqz miste
Wladyl; se pces vblegeqz chens rfor gest
Lennyl; vafello dyevka vgo pama domicella
Panna domicella sterna genna dyevska puella
Virago mureia samia dna sic uxor zena

Sacra pedlowinyl; plectytrqz homonik
Pillio z wladarz atare dno bozema
Omagnie magi pedagogo feu nese pce
Simor; simebul; fcodalis firo uagninyl
Podczesc pnieca leda truh podtolo arym
Spofez; explorator ponoznyl; ex cubitor
Sofner; co actor plowinyl; sic machinator
Traditor; z radose ncpa mraf; liczqz popow
Soudze ctator swage pcor darcie donator
Vone sagittary; faretel; honet; pmpilo
Pscitue ppanez exul; zhuyl; pfecto pce
Expeditary; zoldnerz vroznyl; educary
Formetator; amnowinyl; sturcnyl; dypator
Pitana; abnyl; uerul; fce; tbrauhenyl
Seytor; garny; dedic; si in millo rpony
O pcor; sumes hoices mo spuales
Papa; papez; bishup; sic eps; ewinice; wltu
Kardinal; cardinal; vrazdnyl; officialis
Praficp; z; archibishup; pbr; z; huyess
Sey; ede; suffragan; podbushupic; sic; fdrany; puz
Pascen; diacon; aler; puz; act; fdy; rawn
Leuca; gteur; pbr; sic; nesc; farar; z
Ostrazas; z; custos; opac; abbas; pop; pcedos
Dancie; pbr; dno; pcor; przewoz; vzedn; doctoz
Homynyl; onyl; midy; unydy; unyysie; monacell
Conuent; pmarzabie; tu; cferailo; ilu; zagel
Conuent; naginabie; obror; obrado; clero; z; al
Canonic; kanowinyl; delegat; qz; puz; unyl
Et; cifer; fuz; zowinyl; buga; vda; onedoc; ay
Caudan; pruenyn; yimialq; frageinyl; pny
Pbozt; pcor; zab; onyl; religio
Vicary; arcedn; bnficia; Dobro; dy; unyl
Ewangelista; dobro; vuest; posu; et; ia; zab; rsta
Sole; emul; as; fud; qe; fra; z; ac; p; d; cor
Fuz; tral; baptista; momalis; q; gep; rsta
Cofessor; p; v; ed; nyl; ega; r; t; m; q; m; u; ad; hyl
Pupenyl; licmita; coza; z; puz; tral; puz

i mnohé jiné chvályhodné zvyky převracejí v nesprávný a bludný smysl a zlou vírou propadají mnohým, a to i nejhorsím pověrám.

Třetí zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně si lidé navzájem posílají *štedrého večera* proto, že to jest ten svátek, kdy Otec nebeský seslal všem lidem tohoto světa velký a užitečný štedrý večer. – Proto si tedy lidé na paměť a na počest onoho nebeského seslání posílají v tento večer *štedrého večera*, to jest příjemné a vybrané věci, a zvláště vonné, vložené mezi dvěma krásnými miskami. – S tím pak souvisí dále ten obyčej, že lidé, přijímajíce poslaného jim *štedrého večera*, děkují těm, kdož jej poslali, odměňují donášející posly a těm, kdož poslali, rovněž posílají jiné štedrovecerní dárky skrze jiné své posly. – Je také zvyk, že poslové, odevzdávajíce štedrovecerní dárky, vyslovují jména dárců říkajíce: „Petr nebo Jan Dlapka posílají vám štedrého večera.“ V tomto třetím zvyku má ďábel tento svůj podíl: Někteří posílají toho dne štedrovecerní dárky ne na památku nebeského seslání, ale aby měli štěstí po celý následující rok. Doznávají totiž, že kdo toho večera neobdaruje jiných, zchudne dříve, než rok skončí. A naopak ti, jimž se toho večera něco odepře, prorokují (nikoli však z Boha), říkajíce tomu, kdo odpírá: „Zle se ti povede tohoto roku, protože tohoto večera nic nedaruješ.“ Ale tyto a podobné jejich domněnky pocházejí z jejich bludného rozumu, a stane-li se někomu tak, jak věří, neděje se tak jako přirozený následek oněch jejich činů, nýbrž ze skrytého a tajného podvodu a zařízení ďábla, kterému jde o to, aby je zviklal v dobré víře a utvrdil ve zlé. Tak oni z vypočítavosti posílají samému ďáblu *štedrého večera* a tou pekelnou šalbou se dostávají do jejich moci.

Čtvrtý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně věřící požívají velkého bílého chleba, to jest velkých vánoček nebo koláčů, protože je předvečer onoho svátku, kdy se pro nás narodil a nám byl dán v Betlémě, to jest v „Domě chleba“, velký bílý chléb nebeský, totiž náš Pán Ježíš Kristus. Staří lidé pak z dobré víry a ze správného názoru kladli na stoly a ubrusy tyto velké bílé chleby hmotné a vedle nich nože a dovolovali o tomto svátku, aby všechna čeled z nich krájela podle vůle sobě i chudým. – Ale bohužel ďábel v tomto čtvrtém zvyku pro sebe sleduje neméně hrubý blud smyslu téměř opačného; neboť, jak jsem slyšel, v některých končinách křesťané nechávají chleby na stolech a ubrusech o těchto svátčích s noži nikoli na počest a památku Kristova dětství, ale aby v noci přicházeli bůžkové a jedli. To jest vpravdě hrubý příklad nevěry pohanů, kteří mají mnohé bohy, kdežto věřící Kristovi mají toliko jediného Boha. To je zjevný nesmysl, jako by oni bůžkové, což jsou vlastně ďáblové, mohli jísti tělesné pokrmy, když jsou to přece duchové. V tomto nejhrubším bludu jsou zajisté podobni těm, kdož kladli hmotné pokrmy na hroby svých drahých, aby je jedly duše vycházející v noci z hrobů.

Pátý zvyk je ten, že křesťané v předvečer Narození Páně požívají více ovoce než jindy, poněvadž je předvečer onoho svátku, kdy se nám narodilo ovoce vybrané a užitečné, totiž náš Pán Ježíš Kristus. – Staří poctiví lidé v správné víře kladli o tomto svátku ovoce na stoly a ubrusy a noži je krájeli čeledi a chudým. – Rovněž

s dobrým úmyslem ovíjeli staří ovocné stromy bílou slamou. Ale běda! Někteří lidé hned převracejí smysl těchto chvályhodných zvyklostí; neboť někteří krájí 105 ovoce, aby na něm pozorovali budoucí dobré či zlé věci, a ovazují stromy slamou, aby jim v budoucím létě nesly hodně ovoce. Ale poněvadž tyto a podobné věci nejsou jim zaručeny nějakými přirozenými příčinami, co činí jiného, než že zvracejí tento pátý zvyk ve prospěch ďáblův?

Šestý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kněží a žáci *kalendují* čili 110 *koledují*, chodíce po domech svých věřících, což činí i v oktáv téhož svátku. Pro porozumění tomuto zvyku je třeba připomenout, že když Čechové byli ještě pohany a sloužili modlám, měli v této České zemi boha babylonského, totiž samého Béla, o němž se praví v poslední kapitole Daniela: „Byla pak u Babylonských modla jménem Běl,“ a dále: „Béla zničil, draka zabil a kněží pozabíjel.“ 115 Z kroniky císaře Karla IV. vychází pravděpodobně najevo, že Slované (neboli latinsky Sclavi), přicházejíce z Babylonska do Charvátska a odtud dále sem do země, která se nyní jmenuje Čechy, chtěli si ponechat i nadále k uctívání boha toho místa, odkud pocházeli, a protože měli k němu takovou úctu, že jim nestačilo ctítí jej v příslušný čas v chrámech, chodili nadto vždy první den každého měsíce 120 (o kalendách) kněží s modlou samého Béla po jednotlivých pohanských domech, zpívajíce domácím jazykem zvláštní píseň na jeho počest, řkouce: „*Dubec stojí prostřed dvora*,“ a táž slova opakovali s pojmenováním Béla, řkouce: „*Beli, beli, dubec stojí prostřed dvora*,“ jako by říkali po česku: „Beli, Beli, toto ti vyjadřujeme na počest svým zpěvem, co tato slova znamenají,“ a tak činili při každém verši této 125 dosti dlouhé písni k chvále Bélově, považující se za šťastné, že bůh navštívil jejich domy, a věřice pevně, že po celý ten měsíc budou mít od něho štěstí a zdar ve svých věcech i v životě. A proto lidé dávali modle Běl rozličné dary jako poplatky, uznávajíce se za jeho pravé ctitele, aby jejich statky spravoval. Kněží však tyto dary na místě modly Běl brali k svým rukám a později je mlčky obraceli k svému užitku. 130 A proto se říká *koledují* (*kalendují*), jako by o kalendách, to jest v prvý den jednotlivých měsíců, takovou čest Bélovi po domech prokazovali. Když se však Čechové počali obracet na víru Kristovu, kněží křesťanští chtěli odstranit onen pohanský zvyk, a jakoby vedouce lid střední cestou mezi jednou krajností i druhou, počali jej nadále zachovávat, napodobující jej ovšem jen v něčem. Neboť chodili 135 sice vždy prvého dne v měsíci po domech křesťanů, ale místo modly Bélovy nosili obraz Ukřižovaného, aby tak „silnější přijda uchvátil zbroj slabšího“, totiž Kristus, jak se praví v evang. Luk. 11,22. V uvedené písni místo *Beli, Beli* říkali *vele*; to je staré české příslovce, jež znamená totéž jako mnoho. Ale říkali ještě *kalendovat s a* v prvé slabice, protože i křesťané to činili ještě o kalendách. A tento 140 šestý zvyk trval jako střední cesta mezi dvěma krajnostmi až do svatého Vojtěcha. Ale protože to bylo přílišné zaneprázdnění na každého prvního dne v měsíci a také proto, aby křesťané při tom nezachovávali kalendy podle obřadu pohanského, svatý Vojtěch všecky ony kalendy shrnul jen na předvečer a oktáv Narození Páně, protože považoval za vhodnější zachovávat tento zvyk v tom čase, kdy se narodil Kristus,

145 než o kalendách, o nichž se kdysi prokazovala úcta Bělovi. Změnil také jejich určení a smysl, říkáje *koleduje* místo *kalenduje*; změnil v první slabice *a* v *o*, aby se říkalo *koledují* (colendisant) od *colo* (ctím). Rovněž *nekalendují* (calendisant) podle kalend, protože se tím zvykem již uctívá Kristus v den svého narození, a nikoli o kalendách. Podobně *koledování* (colendisacio) místo *kalendování* (calendisacio) a lidově *koleda* znamenají někdy uctívání Krista tímto zvykem, jindy všecko to, co se dává darem při takovém koledování. A tato poslední podoba koledování trvá až do dnešních dob; kéž by se v něm chvála Kristova neměnila v chtivost peněz!

Já jsem tento starý výklad slyšel od starých a staří si zajisté svou starobou získali právo, aby se jim věřilo podle výroku: „Při starcích je moudrost a při dlouhověkých rozumnost“ (Job 12), a také obecné přísloví dosvědčuje, že je trojí druh lidí, jimž třeba věřit: totiž starým, učeným a zcestovalým. Starým proto, že se pamatují na děje starých dob, jichž mladí neznají; učeným, protože vědí mnoho, čeho neučení nevědí; cestovatelům, protože v dalekých zemích viděli mnohé věci, jichž neviděli, kdož zestárli doma. A zejména mnoho z těchto věcí jsem slyšel od jednoho starého kněze, jménem Alše, jenž téměř po celý svůj život pobýval na dvorech prelátských a knížecích, ustavičně četl rozličné historie a kroniky a zkoumal neznámé a zajímavé věci; ten také v našem břevnovském klášteře zemřel a je pohřben a jeho duše nechť odpočívá v naději blažených. Amen.

165 Nečetl jsem to však v knihách, ani jsem to nenalezl v spolehlivých dokladech, a proto jsem nepodal tento výklad jako tvrzení, nýbrž jen jako zprávu o tom, co mi bylo vyprávěno; a zároveň uvádím jinou příčinu tohoto šestého zvyku. V předvečer Narození Páně a o jeho oktávu se totiž koleduje proto, že je to předvečer onoho svátku, kdy se narodil syn krále nebeského, kníže celého světa, a to podle tohoto světského zvyku: Když se narodí syn nějakému králi pozemskému, hned se rozběhnou poslové po klášteřích a městech, po hradech a vsích jeho království zvěstující, že se oné zemi narodil kníže. Všichni obyvatelé pak radující se odměňují posly, dávajíce jim chléb hmotný, skutečný, jenž se obecně nazývá *koláč*. A v témž smyslu, že se o tomto svátku narodil syn krále Nejvyššího, totiž nebeského Otce, 175 Pán náš Ježíš Kristus, také kněží a žáci, poslové téhož krále, o této vigili a v oktáv chodí po domech křesťanských a zpívají říkouce: „Ecce, Maria genuit nobis Salvatorem . . .“ a dále „Judaea et Jerusalem, nolite timere . . .“ „Et verbum caro factum est . . .“ „Haec est dies . . .“ „Genuit puerpera regem . . .“ a jiné písně. A tu všichni věřící s radostí a veselím naslouchají zpěvu poslů, odměňující je chlebem hmotným, 180 to jest dávajíce jim dary. A kněží nesou s sebou obraz narozeného syna králova, ubírajíce se od něho mezi lid jeho říše. A věřící lid s úctou a s plesáním očekává a přijímá posly a obraz do svého domu; poklekajíce sklánějí se před obrazem, líbají jeho nohy, dávají mu dárky do rukou jeho poslů a koří se mu; a těmito i jinými činy pokorně vyznávají, že jsou poddáni a poslušni narozeného krále Krista Pána. Před 185 obrazem a jeho posly nesou hořící svíce jako před knížetem a jeho rytíři, protože se jasně a veřejně jako mocný pán po právu ujímá svého křesťanského království,

nikoho se přitom neobávaje. Kněží a žáci jdou v bílých komžích, aby jsouce zevně v bílém rouchu a přicházejíce jako poslové krále čistého a neposkvrněného, byli i uvnitř bílí a čistí v duši od hříchů, a to hlavně od opilství, rozpustilosti, krádeže a chtivosti ofěry onoho večera. Jako jeho chrám okuřují kadidlem také domy, do nichž přicházejí, aby silou kadidla dokonale vypudili ďábla, knížete temnot, ze všech koutů. – Ale při tomto šestém zvyku dostává ďábel svůj podíl, a to ty, kdož pro sebe koledují v tomto svatém čase, totiž po celou noc jako volové bučice, sebe i jiné v rozličné hřichy zaplétající a v chválení Boha překázejíce. Dostává za svůj podíl také ty, kdož okuřují kadidlem pro sebe, a to jsou hlavně ženy, které nedovolují vynášet ze svého domu v kadidelnici uhlí, ale vytrásají je do peci, aby z jejich domů neodešlo všechno štěstí budoucího roku, a žádají, aby jim bylo dáno ten večer trochu onoho kadidla, aby s ním mohli hádat, jak jsou milovány od svých mužů i od jiných.

200 Sedmý a poslední zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kladou a stelou slámu do jizeb a do kostelů, protože je předvečer onoho svátku, kdy Paní celého světa, královna nebeská a Matka boží porodila na tento svět Pána našeho Ježíše Krista. – Ať si však dají pozor ti, kdož své rozpustilosti a necudnosti provádějí na oné slámě, jež se o tomto svátku stele do jizeb; jak velkou neuctivost projevují tím lůžku a čistému a přecudnému šestinedělí Matky boží a Paní celého světa, neboť, jak bylo výše řečeno, ona sláma znamená lůžko jejího šestinedělí. Nechtí si také dají pozor ženy, jež čarují s onou slamou, aby neměly blechy po celý budoucí rok! A to vše si ďábel radostně bere za svůj podíl ze sedmého zvyku.

210 Vskutku nikdy v celém roce se neprovozuje tolik a takových kouzel jako o tomto svátku. A proč je tomu tak? Protože je to veliký svátek, proto chce také ďábel mít z něho veliký podíl. Proto vkládá lidem do mysli přesvědčení, že pro velikost tohoto svátku mají i jejich kouzla větší moc. Ale jak by mohlo být podobno pravdě, že by tento nebo jiný svátek, den tak posvátný a vznešený, mohl poskytovat moci kouzlům, věcem tak hanebným a zavrženíhodným? Jak by mohlo být 215 pravda, že by to, co se děje ke cti boží, dodávalo moci tomu, co jest proti účtě k Bohu? To jest velký omyl jejich rozumu.

220 Toto, pane Příbyslave, příteli můj nejvěrnější, sepsal jsem s pomocí boží na vaši výzvu a posílám vám to jako štědrovečerní dárek, pokorně nabízejí jeho nedostatky vám a všem ostatním k laskavé opravě a lepšímu poučení a za jeho dokončení vzdáváje upřímně nekonečné projevy díky Pánu Ježíši Kristu, matce jeho Panně Marii, svatému Benediktu a všem svatým. Jim budiž chvála, čest a sláva po všechny věky věkův, amen.

2 v *Exodu*, kap. 26, v. 1: Příbytek pak uděláš z deseti čalounů, kteříž budou z bílého hedbáví soukaného, a z podstavce modrého a z šarlatu a z červce dvakrát barveného – 109 *kalendují čili koledují* slova koleda, koledovati etymologicky ovšem souvisí s lat. názvem kalendae pro první den každého měsíce a také pro první den v roce. Když pak křesťanství na dobu pohanských slavností zimního slunovratu položilo svátek Narození Krista, bylo slovo koleda přeneseno na dobu vánoční od Štědrého večera až do Nového roku, po př. až do Tří králů, dále na chození koledníků (napřed kněží, pak učitelů a konečně dětí) po domech

s přáním zdaru v novém roce i na výslužku, kterou za to dostávali. Co uvádí Jan z Holešova dále (ř. 146-147) o změně kalendovati v koledovati a o souvislosti tohoto tvaru s lat. colere „uctívati“, jsou výsledky věcně nepodloženého středověkého etymologisování – 110 *oktáv* období sedmi dnů po určitém svátku, někdy se tak označuje také poslední den tohoto období, t. j. tentýž den příštího týdne – 112 *boha babylonského* autorův výmysl o náboženství starých Slovanů, opřený o následující (ovšem nesprávný) výklad počátku písně „Dubec stojí prostřed dvora“ – 113 *v poslední kapitole Daniela* Daniel 14,2 a 14,27 – 116 *z Babylonska do Charvátska* ve středověku se věřilo, že rozdělení jazyků vzniklo při stavbě věže babylonské; odtud vyplývalo, že tam se hledal také počátek jednotlivých národů; o Charvátsku viz pozn. k výkladu písně Hospodine, pomiluj ny, ř. 53, na str. 743–122–123 *Beli, Beli, dubec stojí prostřed dvora* o výklad tohoto úryvku stč. lidové písně (dochovaného toliko zde), ve kterém byl hledán pozůstatek lidových písní snad až z doby předkřesťanské, pokusili se Č. Zíbrt, Břevnovský mnich Aleš o staročeském slavení vánoc (o koledě) ve věku 14. (Český lid 24, 1924, 81-89), V. Flajšhans v pozn. stejně nadepsané (tamtéž 25, 1925, 81-83) a dále v čl. Nový rukopis Štědrého večera od Jana Holešovského (tamtéž 26, 1926, 81-83) a Č. Zíbrt (tamtéž 26, 1926, 83-84). Protože lze k dochovanému počátku písně uvést několik paralel ze starých lidových koled, jde pravděpodobně spíše o zbytek nějaké vánoční koledy než o píseň z doby pohanské – 146 viz pozn. k ř. 109 – 176-178 *Ecce, Maria... Ejhle, Maria porodila nám Spasitele...; Judaea et Jerusalem... Judeo a Jerusaleme, nebojte se...; Et verbum... A slovo tělem učiněno jest...; Haec est dies... Totot jest den...; Gemit puerpera... Porodila rodička krále...*

JENEK Z PRAHY

VÝKLAD NA ARISTOTELOVU KNIHU O DUŠI

Mistr Jenek Václavův z Prahy je ze starší generace profesorů pražské university. R. 1366 připomíná se jako mistr svobodných umění na fakultě artistické a člen koleje Karlovy, r. 1382 je rektorem university a brzy potom se stává profesorem fakulty theologické. Umírá ke konci 14. století. Z doby Jenkovy činnosti na fakultě svobodných umění zachovaly se jeho výklady (komentáře) na Aristotelovy spisy *De coelo et mundo*, *De generatione et corruptione*, *De anima*, *De libris Politicorum* (vše v rukopisu univ. knih. pražské VIII G 30). Později napsal Jenek i komentář (tak zv. lekturu) na *Sentence Lombardovy* a *Výklad umučení Krista Pána*, ale oba spisy jsou dnes nezvěstné.

Jak ukazuje *Výklad na Aristotelovu knihu O duši*, z níž se zde uveřejňuje začátek v českém překladě, užíval Jenek komentáře Averoisova (kterého po zvyku doby nazývá prostě Komentátorem, t. j. Vykladačem) a komentáře Alberta Velikého. Jeho výklad je typická ukázka školského traktování a sloužil k potřebám čistě školním, aby usnadnil pochopení a pamatování základních myšlenek Aristotelových. Příručka Jenkova byla známa a oblíbena na pražské universitě ještě v druhé polovici 15. století.

K sledování výkladu mistra Jenka z Prahy uvádíme předem příslušné místo z Aristotelovy knihy O duši (podle překladu Antonína Kříže, Aristoteles: O duši. Laichterova filosofická knihovna, sv. 29, 1942, str. 23):

Každou vědu považujeme za něco krásného a hodnotného, ale jednu více než druhou, buď pro její přesnost, anebo proto, že předmětem jejího zkoumání jsou věci cennější a podivuhodnější; z obou těchto důvodů asi právem můžeme pokládat vědu o duši za nejpřednější. A znalost duše, jak se zdá, velmi přispívá k poznání pravdy vůbec a zvláště k poznání pravdy, pokud se týče přírody. Vždyť duše je jakoby počátek živých bytostí.